

FRANCUSKI PROSVETITELJI O POREKLU GOVORA I PRIRODI JEZIKA

Jedno od preovlađujućih filoloških razmatranja u francuskoj filozofiji osamnaestog veka jeste pitanje preimućstva jednog jezika nad drugim. Takvo razmatranje je trebalo da pruži pouzdane zaključke o tome šta je jezička prirodnost, a na osnovu čega bismo onda mogli da dokučimo i suštinske odlike prvobitnog govora. Sučeljavajući gledišta Kondijaka, Batea, Bozea, Dimarsea, Žirara, Didroa i Rusoa, u ovom izlaganju se ukazuje na nekoliko središnjih lingvističkih polemika u osamnaestom veku: poreklo verbalnog govora, sintaksičke odlike prvobitnog jezika, poređenje starih i modernih jezika, odnos predstave u duhu i njene verbalizovane oznake, pitanje inverzija u jeziku, odlike svakodnevnog govora i priroda pesničkog jezika. Namera ovog izlaganja je i da se kritički sagleda protivurečno ishodište prosvetiteljske teze o preimućstvu francuskog jezika nad latinskim u pogledu prirodnosti sintaksičke konstrukcije i savršene verbalne saobraznosti predstavama duha.

Ključne reči: prvobitni govor, transpozitivni i analoški jezici, inverzije, jezičko preimućstvo, francuski prosvetitelji.

1. UVOD: PROSVETITELJSKI TEORETIČARI GOVORA

Sredinom XVIII veka objavljeno je nekoliko značajnih naučnih razmatranja o nastanku i prirodi prvobitnog govora, o poreklu i razvoju jezika i odlikama pesničke komunikacije, te o poređenju starih i modernih jezika. Hronološki, tu je najpre francuski prevod *Ogleda o hijerglifima* (1744), preuzetog iz opsežne studije *Mojsijevo božansko poslanstvo prikazano prema načelima pobožnog deiste* (*Divine Legation of Moses demonstrated on the Principles of a Religious Deist*, 1737-1741) engleskog teoretičara Vorbartona (William Warburton). Taj engleski spis je uticao na francusku teorijsku misao o jeziku, zato je uputno pomenuti ga u popisu prosvetiteljskih lingvističkih teorija. Sledi Kondijakov *Ogled o poreklu ljudskih znanja* (*Essai sur l'origine des connaissances humaines*, 1746), u kojem se autor poziva na prethodno pomenutog engleskog naučnika Vorbartona. Slede Žirarova *Stvarna načela francuskog jezika* (*Les vrais principes de la langue française ou la parole réduite à la méthode*, 1747), u kojima je ustanovljena podela jezika na dve glavne grupe – transpozitivne i analoške, podela zasnovana na sintaksičko-stilskim osobenostima jezika. Šarl Bate (Batteux) je objavio *Lepe veštine svedene na jedno isto načelo* (*Les Beaux-arts réduits à un même principe*, 1747) i dvotomna *Predavanja o književnosti kroz vežbanja* (*Cours de Belles-Lettres distribué par exercices*, 1747-1748), iz kojih treba posebno izdvojiti *Pisma o francuskoj rečenici upoređenoj s latinskom rečenicom* (*Lettres sur la phrase française comparée avec la phrase latine*). Deni Didro (Diderot) objavljuje *Pismo o gluvim i nemim na upotrebu onima koji čuju i koji govore* (*Lettre sur les sourds et muets à l'usage de ceux qui entendent et qui parlent*, 1751), koje je tri meseca kasnije dopunio *Dodacima koji služe da rasvetle neka mesta u Pismu o gluvim i nemim* (*Additions pour servir d'éclaircissements à quelques endroits de la Lettre sur les sourds et muets*). Rusoov (Rousseau) nedovršeni *Ogled o poreklu jezika* (*Essai sur l'origine des langues*, 1781) objavljen je posthumno.

Anri Vej (Henri Weil), pisac teze *O redu reči u starim jezicima u poređenju s modernim jezicima* (*De l'ordre des mots dans les langues anciennes comparées aux langues modernes*, 1844), kaže (Weil 1844: 8-9) da su veliku raspravu oko reda reči u jezičkom iskazu u trećoj četvrtini XVIII veka vodili, s jedne strane, Boze (Beauzée) i Dimarse (Du Marsais) koji su preimućstvo dali francuskom kao analitičkom jeziku koji sledi misaonu logiku, a na latinski su gledali kao na „jezik s inverzijama“, i, s druge strane, Šarl Bate koji odbija da dodeli prvenstvo bilo kom jeziku na osnovu podele na analitičke i inverzivne, i koji pobija i sâmo ustaljeno određenje pojma inverzija, tj. kao odstupanja od standardnog sintaksičkog

redosleda gramatički institucionalizovanog. Anri Vej u svom istraživanju sučeljava Dimarseov članak *Konstrukcija* (*Construction*, 1754) i Bozeove članke *Inverzija* (*Inversion*, 1756) i *Jezik* (*Langue*, 1765), objavljene u Didrovoj i Dalamberovoj *Enciklopediji*, s Bateovim *Načelima književnosti* (*Principes de littérature*, 1774).

2. PRVOBITNI GOVOR

Razmatranje pitanja preimućstva jednog jezika nad drugim trebalo bi da nam pruži pouzdane zaključke o tome šta je jezička prirodnost i da nas uputi na odlike prvobitnog govora. Kako je *prirodni poredak* u govoru onaj kakav je postojao u prvobitnom jeziku ljudi u prastarim civilizacijama pre pismenih i institucionalizovanih kultura, da bi se on rekonstruisao teorijski, tj. izvele njegove osobenosti, trebalo bi se vratiti na prapočetak civilizacije kada se pre verbalizovanog govora razvija najpre, kako je to nazvao Kondijak – „gestovni govor“ (*langage d'action*): pokretima tela i izrazima lica ispoljavala su se htenja; vremenom su pokretima pridruživani glasovi i komunikacija se sve više verbalizovala (Condillac 1822: 202). Kondijakova teorija o redosledu nastanka *delova govora*, koji će u standarizovanom jeziku s propisanom gramatikom biti nazvani *vrstama reči*, polazi od logičke pretpostavke da su prvobitno, kada je jezik nastajao kao verbalni govor, ljudi zadugo imali samo reči kojima su imenovani „osetni predmeti“ (*objets sensibles*), tj. oni o kojima se najčešće i govorilo: voće, voda, vatra, drvo, itd. (Condillac 1822: 270); glagoli su prvobitno imali samo infinitivni način – spekulise dalje Kondijak (1822: 272-276); pridevi su u izumevanju reči prethodili imenicama, a jedino su se ranije koristile imenice za konkretne predmete (1822: 277-278).

I Didro, koji u *Pismu o gluvim i nemim* doslovno sledi Kondijakovu postavku, kaže – „umislili smo da je pridev stvarno podređen imenici, iako imenica u pravom smislu nije ništa, a pridev je sve“.¹ Kako pridevi predstavljaju obično „osetne osobine“, oni su – veli Didro (1996: 14) – prvi u „prirodnom poretku“ (*ordre naturel*) ideja; međutim, za filozofe koji na imenice gledaju kao na „stvarna bića“ (*êtres réels*), imenice koračaju prve u „naučnom poretku“ (*ordre scientifique*), i bivaju, prema filozofskom načinu govora, „potpora ili podrška pridevima“ (*le support ou le soutien des adjectifs*). Didroovo tumačenje suštinskog položaja prideva u odnosu na imenice, u metafizičkom, a ne sintaksičkom smislu, korespondira s argumentima koje u članku *Pridev (Adjectif)* daje Dimarse, u prvom tomu *Enciklopedije* (1751), četiri meseca nakon što je Didro objavio *Pismo o gluvim i nemim*. Pridev i imenica predstavljaju u duhu „jednu i istu jedinku“ (*un seul & même individu*) – zapisano je u članku (Dumarsais 1751: 134): prvobitno su ljudi pojave i stvari određivali po njihovom *svojstvu*, a kako je svojstvo imenovano *pridevom*, to znači da je pridev, u stvari, „sušta imenica shvaćena s osobinom koju pridev iskazuje“ (*le substantif même considéré avec la qualification que l'adjectif énonce*).

Žan-Žak Ruso smatra neodrživim preovlađujuće mišljenje prema kojem su ljudi najpre izmislili reči da bi njima izrazili svoje potrebe. Od strasti i moralnih poriva potiče poreklo reči – veruje Ruso, i dodaje: „Nisu to ni glad, ni žeđ, već ljubav, mržnja, sažaljenje, ljutnja, koji su iz čoveka izmamili prve glasove“.² I budući da su strasti bile prvobitni pokretač ljudskog govora, tako su i prvi izrazi tog jezika bili tropi. „Najpre je nastao figurativni govor, poslednji je iznađen osnovni smisao reči“ – veli Ruso, i zaključuje: „Najpre su ljudi govorili pesnički; mnogo kasnije su se domislili da rezonuju.“³

Verbalizovani govor, što se više udaljivao od svog prvobitnog stanja, sve više se udaljivao i od prirodnosti i neposredno odražavajuće izražajnosti duha. Iskonska prirodnost govora podrazumevala je – kako to određuje naratolog Žerar Ženet (Genette) – „odnos analogije“ između *reči* i *predmeta* koji

¹ « et l'on s'est imaginé que l'adjectif était réellement subordonné au substantif, quoique le substantif ne soit proprement rien, et que l'adjectif soit tout ». (Diderot 1996: 13)

² « Ce n'est ni la faim ni la soif mais l'amour, la haine, la pitié, la colère qui leur ont arraché les premières voix. » (Rousseau 2008: 52)

³ « Le langage figuré fut le premier à naître, le sens propre fut trouvé le dernier. [...] D'abord on ne parla qu'en poésie ; on ne s'avisait de raisonner que longtemps après. » (Rousseau 2008: 51)

su rečima označeni, čime je „govor bio slikanje misli“, a „misli su bile slika predmeta“ iz čovekovog iskustva.⁴ S obzirom na to da je pesnički jezik slikovit i emotivan, on se, što je već tradicionalno, uzima za ekvivalent prvobitnom govoru duše. Zato nas književnost na aluzivan način podseća na prvobitno pesničko stanje čovečanstva – kaže Mišel Fuko (Foucault 1966: 58) u studiji *Reči i stvari* (*Les mots et les choses*, 1966), koja je u podnaslovu definisana kao *arheologija čovekovih znanja*. Za prvobitne narode – čitamo dalje Fukoa (1966: 107) – reči su bile „zvučne oznake“ (*les marques sonores*) za stvari i *utiske* u duši, kao odgovor na spoljni svet; reči još uvek nisu bile povezivane u ono što je gramatička rečenica (*proposition*); rečenica je ta koja „odvaja“ (*détache*) zvučni znak od njegove neposredne izražajne vrednosti i nameće mu lingvistički okvir. Zato, govor ne predstavlja misao u njenoj sveukupnosti, već njome raspolaže pravolinijski, po etapama – zaključuje Fuko (1966: 96).

Takvo gledište je u skladu s Kondijakovim, koje je on izneo u *Gramatici* (*Grammaire*, 1775),⁵ a prema kojem „duh istovremeno opaža sve predstave“ o kojima sudi, i izgovorio bi ih istovremeno sve, da je moguće da ih izgovori onako kako ih opaža (Condillac 1803: 336). Skladnost stila je, međutim, svela leksičku izražajnost na prosto označavanje i institucionalizovala je određeni redosled reči u rečenici, veštački izveden na osnovu retorike. Tako se jezik javlja kao (Diderot 1996: 28) „rastavljanje istovremenih pokreta duše“ (*décomposition des mouvements simultanées de l'âme*). Jezik je po sebi neminovno *inverzija* duše – kaže Didro (1996: 31) – jer „uopšte nema i možda čak i ne može biti inverzije u duhu“. Međutim, ovde Didro samo verno sledi Kondijaka koji u *Gramatici* piše (Condillac 1803: 336) kako u *duhu* ne postoji ni „neposredan red“ (*ordre direct*), ni „izokrenut red“ (*ordre renversé*), budući da duh istovremeno opaža sve predstave o kojima sudi, i izgovorio bi ih istovremeno sve da je moguće da ih izgovori onako kako ih opaža. Prema tome, jedino u *govoru* (*discours*) predstave imaju direktan ili izokrenut poredak, jer one jedino u govoru slede jedna za drugom; oba poretka su jednako prirodna.

3. SAVRŠENI JEZIK

Da li je, onda, ijedan jezik (bio) blizu *idealu* – rečeno Fukoovom definicijom – da bude „u potpunosti pouzdan i jasan znak stvari koje obeležava“ (*un signe des choses absolument certain et transparent*), „kao što je snaga zapisana u telu lava, kraljevsko dostojanstvo u pogledu orla“ (Foucault 1966: 78); ili je moguć neki osobeni govor kojim se rekonstruiše prvobitna „sličnost sa stvarima“ (*ressemblance aux choses*)? Ako bi se, ipak, tražili jezici koji bi bili najbliži prirodnosti duše i spontanosti duha, onda bi takvi bili starogrčki i klasični latinski. Duga je lista latinofila, možda još duža lista helenofila. Anri Vej, u tezi o jezičkim inverzijama (1844), podseća da se starogrčki smatra „jednim od najsavršenijih jezika“ koji je ikada postojao (Weil 1844: 52). Ne znamo kako su se zaista izgovarali starogrčki i klasični latinski – tvrdi Anri Vej (1844: 2-3) – mi samo rekonstruišemo njihov izgovor, što je čak i ispod našeg poznavanja leksike i morfo-sintakse tih jezika. Posrednim saznanjima, filolozi su izveli zaključke o izuzetnosti starih jezika. Dokaz o tome kako je prozodija starogrčkog i klasičnog latinskog bila bliska „pevanju“ (*chant*) Kondijak (1803: 207-208) izvodi na osnovu beseda i kazivanja stihova. Naime, „deklamovanje“ (*déclamation*) se harmonski obeležavalo, a izvodilo se uz pratnju nekog instrumenta. U enciklopedijskom članku *Jezik* (*Langue*, 1765) Boze kaže (Beauzée 1765: 262) da je starogrčki jezik „ispunjen dvoglasnicima“ (*pleine de diphtongues*), koji izgovor čine „otegnutijim, zvonkijim, žubornijim“ (*plus allongée, plus sonore, plus gazouillée*).

Anri Vej je zaključio da savršenstvo starogrčkog jezika „leži u odsustvu bilo kakvog isključivog pravila“ (Weil 1844: 52). Naime, moderni su postavili kao pravilo teoriju o logičkom redosledu reči u rečenici, o čemu su još u antičko doba govorili Dionizije iz Halikarnasa (Διονύσιος), grčki retoričar iz I veka stare ere, i Kvintilijan (Marcus Fabius Quintilianus), latinski retoričar iz I veka nove ere, ali i oni su

⁴ Odnos analogije između reči i stvari Žerar Ženet naziva *mimologijom* (mimologique). Vid.: Genette, *Mimologiques : Voyage en Cratylie*, Paris 1976.

⁵ Prva redakcija Kondijakove *Gramatike* pada u period 1758-59, međutim, ona je objavljena tek 1775. godine.

to odbacili, jer je i jezička praksa odbacila isključiva pravila o redu reči u rečenici.⁶ Prema tome, jezici u kojima se u konstruisanju rečenice ne sledi drugi poredak do onaj koji diktira „plamen mašte“ (*le feu de l'imagination*), u čijim rečenicama se predikat i objekat, kao i njihovi dodaci, slobodno premeštaju, to su „transpozitivni jezici“ (*langues transpositives*) – kako ih je u *Stvarnim načelima francuskog jezika* (1747) imenovao Gabriel Žirar (Girard 1747: 24-25), a takvi jezici su latinski, „esklavonski“ (*esclavon*), tj. dotadašnji govori na zapadnom Balkanu, što znači srpski i hrvatski, zatim tadašnji ruski (*moscovite*). Nasuprot njima su „analoški jezici“ (*langues analogues*), a to su italijanski, španski, francuski (Girard 1747: 25), u kojima je utvrđen sintaksički redosled (subjekat–predikat–objekat), i u kojima, u morfološkom smislu, nema padeških oblika za imenice i prideve. Dok u francuskom jeziku reči imaju uvek isti oblik, tj. završetak, te je time nametnut utvrđen red reči u rečenici, kako bi ona bila komunikativna, u latinskom jeziku, reči imaju svoj završetak koji nosi smisao, te se može premetnuti red reči i očuvati smisao (Girard 1747: 135)

Međutim, postoje i „mešoviti jezici“ (*langues mixtes*) ili „dvologički“ (*amphilogiques*), koji imaju „član“ (*article*) kao analoški, a padeže, ili deklinacijske završetke, kao transpozitivni jezici. Takav je, prema Žiraru (1747: 25), starogrčki jezik, kao i srednjevekovni zapadno-germanski govori, tj. jezik Franaka (*teutonique*). Budući da transpozitivni jezici slobodnije premeštaju reči u rečenici, nazvani su *inverzivnim*, dok su analoški jezici, zbog utvrđenog redosleda reči, nazvani *analitičkim*. U enciklopedijskom članku *Jezik*, i starogrčki je uvršćen u transpozitivne jezike. Boze je podelio transpozitivne jezike na dve grane (*classes*): *slobodne (libres)* – to su jezici u kojima rečenična konstrukcija zavisi od izbora onog koji govori, i *homogene (uniformes)* – jezici u kojima se rečenična konstrukcija nije više prepuštala slobodnom izboru, već ju je jezička praksa u dobroj meri uredila, a to je slučaj s nemačkim jezikom (Beauzée 1765: 258).

Iako je utvrđeni poredak reči u rečenici veštački ureden, što znači da je analizom izveden, i da nije saobrazan redosledu predstava u duhu, što valjda nameće zaključak da analitički red nije prirodni red, ipak se smatra da takav propisani sintaksički poredak odgovara redu misli, a ono što odgovara redu misli jeste *prirodno*, te je, prema tome, analitički, tj. sintaksički, tj. institucionalni, tj. naučni poredak reči u rečenici, u stvari – „prirodni poredak“ (*ordre naturel*). Još je Fren di Tramble (Frain du Tremblay), na početku XVIII veka, u *Raspravi o jezicima* (*Traité des langues*, 1709), bio optužio latinski jezik da je pribegao inverziji kako bi dobio milozvučniji iskaz, te je tako napustio prirodni poredak zarad kadence. Prirodni red je onaj koji odgovara redu misli – tvrdi Tramble (Tremblay 1709: 77).

4. PREIMUĆSTVO JEDNOG JEZIKA NAD DRUGIM

Ključno pitanje koje se sada nameće u našem izlaganju jeste sledeće: uprkos prihvaćenoj početnoj tezi, prema kojoj se u klasičnim jezicima redosledom reči u rečenici odražava prirodnost, kojom predstave nadolaze u duhu, a slobodnim premeštanjem reči unutar iskaza odražava samo kretanje duše, uprkos hvalospevima starogrčkom i klasičnom latinskom, zato što oni slede *plamen mašte*, čime su ti jezici smatrani bliži prvobitnom jeziku u detinjstvu čovečanstva, kako se onda, uprkos svemu tome, desilo da se izvede zaključak prema kojem je francuski jezik *analitički*, zato što on sledi prirodni poredak ideja, i time je i *prirodan*, dok su klasični jezici, rukovođeni načelima retorike, *inverzivni*, tj. izokrenuli su redosled ideja, i time napustili prirodnost. Tako Boze u enciklopedijskom članku *Jezik* kaže (Beauzée 1765: 258) da je *kretanje (la marche)* u analitičkim jezicima „na neki način paralelno s kretanjem samog duha, čije operacije sledi korak po korak“, i da su moderni evropski jezici – francuski, italijanski, španski – usvojili analitičku konstrukciju koja je bliža prvobitnom jeziku, nego što je to

⁶ Dionizije ih Halikarnasa (današnjeg Bodruma u Turskoj) pisao je da imenice izražavaju *suštinu* (substance), i zato moraju da prethode glagolima, a ovi prilozima, zato što radnja, po svojoj prirodi, prethodi okolnostima, načinu, mestu i vremenu; pridevi dolaze iza imenica. Kvintilijan smatra da rečenici koja ne počinje subjektom manjka jasnoća, i da ona zadaje poteškoće i onom ko govori i onom ko sluša. (Weil 1844: 6-8)

slučaj sa starogrčkim i klasičnim latinskim, iako su moderni jezici vremenski udaljeniji od prvobitnog jezika nego što su to klasični jezici.

Ako je u duhu sve *istovremeno*, što onda čini da jezik neminovno bude uvek samo *inverzija* u odnosu na predstave u duhu – kako to tvrde Kondijak, Bate i Didro, i ako se klasični jezici smatraju slikovitijim jer ih odlikuju slobodne rečenične konstrukcije, čime su onda oni bliži prvobitnoj verbalnoj izražajnosti – a što eksplicitno kažu brojni teoretičari govora iz epohe francuskog prosvetiteljstva, onda je potpuno protivurečno teorijsko ishodište prema kojem francuski jezik ima prednost nad latinskim jer je određeniji, logičniji, sledi poredak misli, te je prema tome i prirodniji, a kad je prirodniji onda je i bliži prvobitnom govoru.

U tako preokrenutom lingvističkom teoretisanju, čiji se zaključci kose s početnom teorijskom postavkom, Deni Didro, na primer, kaže da „jezici s inverzijama“ (*langues à inversions*), a to su sada starogrčki i klasični latinski, zahtevaju od čitaoca i slušaoca „napor“ (*contention*) i „pamćenje“ (*mémoire*), jer, ako je rečenica poduža, onda se skoro ništa ne razume, dok se cela rečenica ne izgovori ili ne pročita, kad se uzmu u obzir sve promene kojima podležu reči u rečenici: padeški oblici, konjugacijski nastavci i objekatska slaganja. Didro je očito u svom teoretisanju sledio Gabriela Žirara, koji četiri godine pre njega u *Stvarnim načelima francuskog jezika* tvrdi (Girard 1774: 24-25) da se u transpozitivnim jezicima, koji imaju slobodne rečenične konstrukcije, smisao hvata tek kad se dođe „na kraj perioda“, tj. tek kad se čuje ili pročita cela rečenica.

Tvrđenje da Heleni i Latini ne mogu uhvatiti smisao ako rečenicu ne čuju ili ne pročitaju do kraja, s obzirom na to da njihovi jezici nisu *analitički*, kao što je to *savršeni* francuski, nema nikakve veze s verbalnom logikom čoveka antike, već jedino s verbalnom logikom čoveka moderne epohe. Reč je o zasebnim tačkama gledišta u koje smo uglavljeni. Još 1704. godine, u Istraživanju narodnih predrasuda (*Examen des préjugés vulgaires*, 1704) razborito kaže Bifije (Buffier 1704: 167-168): ono što jedan narod smatra *lakim*, *ugodnim* i *tačnim* u izgovoru na maternjem jeziku, neki drugi narod smatraće *grubim* i *neodgovarajućim*; što je jednima *lepo*, drugima može izgledati *smušeno*. Anri Vej kaže (Weil 1844: 34) da gramatičari pate od optičke varke: poput čoveka koji, kada isplovjava na brodu, ima vizuelni utisak da se obala pomera i udaljava, a da brod stoji u mestu. Vej, inače, nastoji da odbrani klasične jezike, tako što kaže kako sintaksička konstrukcija može da se kreće u svim pravcima: prema tome, Stari su, kao i Moderni, imali „prirodan poredak“ reči prema poretku misli, ali su sintaksički dodavali „drugi korak“ radi *efekta*. Razlika je jedino u tome što moderni jezici nastoje da taj „udvojeni korak“ (*double marche*) klasičnih jezika svedu samo na „jedan tok, jedno kretanje“ (Weil 1844: 35). Moderni jezici – obrazlaže Vej (1844: 36) – od subjekta stvaraju polaznu tačku misli, zato se sintaksički rečenica ne razlikuje od kretanja same misli; ono što čine antički pisci nije *inverzija*, već „primena jedne druge sintakse“ koja je *življa* od one koja se slaže s hodom ideja. Razboritiji je Vejov predlog (1844: 50-51) da se odbaci podela na *analoške* (analitičke) i *transpozitivne* (inverzivne) jezike, i umesto toga prihvate novi termini: „jezici sa slobodnom konstrukcijom“ (*langues à construction libre*) i „jezici s utvrđenom konstrukcijom“ (*langues à construction à fixe*).

Mudrije od njega u *Gramatici* Kondijak kaže da se govor sastoji od „veze predstava“ (*liaison des idées*) i „jedinstva“ (*l'ensemble*): veza predstava uvek se nalazi u „neposrednom poretku“ (*ordre direct*), ali da bi se misao sačinila, jedinstvo može da se nađe samo u „izokrenutom poretku“ (*ordre renversé*): „Prema tome, potpuno je neophodno da se koriste inverzije; a ako su neophodne, znači da postaju prirodne.“⁷ Kako to sagledava Šarl Bate (Batteux 1754: 290), koji je isto tako nabeđen od strane Bozea, ali i Didroa, misao (*pensée*) je „unutrašnja slika“ (*image intérieure*), koju duh (*esprit*) neposredno sagledava; izraz (*expression*) je „spoljna slika“ (*image extérieure*), koja prikazuje misao „proizvoljnim ili prirodnim znacima“ (*signes arbitraires ou naturels*). Mi ne tražimo redosled u kojem nam ideje dolaze, već redosled u kojem one izlaze iz nas, kada se redaju, prisajedinjene rečima; ono što tražimo, to je „govorni poredak“ (*ordre oratoire*), tj. onaj koji ostavlja *utisak* – objašnjava Bate (1754: 296-297). Zato,

⁷ « Il est donc absolument nécessaire de faire usage des inversion ; et si elles sont nécessaires, il faut bien qu'elles deviennent naturelles. » (Condillac 1803: 50-51)

„raspored reči“ (*arrangement des mots*) zavisi od „duha, srca i uha“. Kako god da se istraživački pride verbalnom iskazu, naposletku, uvek je reč o svesno uređenoj konstrukciji, a to je već oblast retorike; jer, kao što Fuko (2006: 97) citira opata Sikara (abée Sicard)⁸: misao je „jednostavna operacija“ (*opération simple*), iskazivanje misli je „uzastopna operacija“ (*opération successive*). Postavlja se pitanje čemu onda insistiranje na teoriji o logičkom redu reči i o tzv. inverzivnim jezicima kad time uvode vlastitu teoriju u protivurečnost mnogi ovde pobrojani teoretičari govora u epohi francuske prosvetiteljstva, s izuzetkom Batea i Kondijaka.

5. ZAKLJUČAK: JEZIK POEZIJE I POEZIJA JEZIKA

Naposletku, koji jezik odražava najbolje idealnu saobraznost duhu? Jesu li to klasični jezici? Da li stručna arbitraža može da presudi o preimućstvu jednog jezika nad drugim, u slučaju spora francuski ili latinski? Naime, ako su starogrčki i klasični latinski i bili savršeni jezici, saobrazni prirodi bića i poetski izraz duše, ipak nisu to ostali do samog kraja, do trenja njihovog konačnog nestanka, u komunikacijskom smislu, sa ulica i iz porodica, kada je svaki verbalni žamor prestao, zbog čega su, za buduća pokolenja, imenovani mrtvim jezicima, čija emotivnost živi još jedino na stranicama knjiga i u duhovima klasičnih filologa. U *Ogledu o vladavinama Klaudija i Nerona, i o životu i spisima Seneka (Essai sur les règnes de Claude et de Néron et sur les mœurs et les écrits de Sénèque, 1782)*, Didro podseća na to da Seneka, u pedeset osmom pismu, kaže da su stilisti, neprestano bruseći ga, zapravo osiromašili latinski jezik: „iz lažne finoće“ (*d'une fausse délicatesse*), izgnane su reči „koje vredaju uho ili remete izgovor“ (Diderot 1994: 1137). U Senekino vreme, veli Didro, Vergilije je bio počeo da stari.

Ako se stalnim usavršavanjem jezik udaljava od svoje prirodne izražajnosti, sadržane u intonativnoj raznovrsnosti i semantičkoj slojevitosti, onda on postaje samo pročišćeno i svedeno logičko označavanje, a ne više verbalna evokacija stanja duše. Opaska na račun latinskog jezika kakav je bio na kraju stare ere suštinski je istovetna opasci koju Fuko upućuje francuskom jeziku kakvim je on bio u XVII veku. Fuko kaže (2006: 78-79) da se sve do epohe renesanse govorom izražavala misao saobrazna duši (*pensée par ressemblance*), a klasicistička epoha je svela jezik na sistem znakova: smisao je ubuduće samo „sveukupnost znakova razvrstanih u njihovom nizu“ (*la totalité des signes déployée dans leur enchaînement*). I sam Didro kaže (Diderot 1996: 47) da su Heleni i Latini na svojim jezicima iskazivali „šta su hteli i kako su hteli“, dok su Francuzi osiromašili svoj jezik svodeći „predstavu“ (*idée*) na jedan „označavajući pojam“ (*terme*), i zarad „prefinjenog izraza“ (*terme noble*) oslabili su samu predstavu. I ovim iskazom Didro ulazi direktno u protivurečnost sa svojom tezom o preimućstvu francuskog kao logičkog, time i prirodnog jezika, nad latinskim. I obe oprečne teze on iznosi u istom spisu – u *Pismu o gluvim i nemim*.

I kad jezik nije više poezija duše, čoveku preostaje da od jezika stvori poeziju, tako što će rekonstruisati njegovu izgublenu izražajnost, tako što će ga otrgnuti od automatizma svakodnevice, što će pristupiti njegovom *oneobičavanju* – rečeno terminom ruskih formalista s početka XX veka. Ako ne postoji više poezija u jeziku samom, a poetičnost je svojstvo koje je bilo pripisano klasičnim jezicima, nestalim iz govorne upotrebe, čoveku preostaje da iznova stvara jezik u poeziji. Govor, kao živa slika misli, kao „pravo slikanje“, vraća nas na razmatranje o izražajnosti prvobitnog jezika, čija je čednost sinonim poetičnosti. Po tom pitanju dovoljno je zaviriti u Kondijakov *Ogled o poreklu ljudskih saznanja* (Condillac 1746: 258): kad su jezici bili u svom detinjstvu, *prozodija* je bila bliska *pevanju*, a *stil*, budući *slikovit*, čime je omogućeno da jezik verbalno odrazi „čulne slike govora pokretima“ (*les images sensibles du langage d'action*), bio je „pravo slikanje“ (*une vraie peinture*), rečju – poezija. Žan-Žak Ruso kaže (Rousseau 2008: 52) da su prvobitni jezici bili „pevački i strastveni“ (*chantantes et passionnées*), pre nego što su postali „pojednostavljeni i metodični“ (*simples et méthodiques*).

Vrhunski umetnik kao stvaralački genije stupa u kontakt s čovekovom prirodom kakva je (bila) pre upliva kulture, tj. on obnavlja autentično osećanje izvan civilizacijski vođenja misli, pronalazi intuiciju

⁸ Preuzeto iz: Abée Sicard, *Éléments de grammaire générale*, t. II, 3e édition, Paris 1808, 113.

nasuprot stečenom refleksu. Njegova umetnost se pojavljuje kao senzitivna koncentracija individue, čime se dotiče suština bića, usled čega se umetnička emocija može preneti na druge duhove, dejstvovati intersubjektivno. Da bi to postigao, književni stvaralac mora prići jeziku na sasvim nov način, a to znači osloboditi komunikaciju od automatizma, rekonstruisati prvobitno stanje, ono u kojem je reč odslikavala misao, kada je govor bio prirodna artikulacija emocije. Italijanski estetičar Benedetto Croce kaže (Croce 1995: 20-21) – „poezija je jezik u njegovom čednom biću“, a genije nanovo vaskrsava pesnički jezik, oslobađajući ga utilitarne svakodnevice. Filolozi i filozofi modernih vremena čeznu za nekakvom, u svojoj mašti zamišljenom, u svojoj teoriji pretpostavljenoj, ili jednostavno samo u svom estetsko-duševnom porivu umišljenom, izražajnošću prvobitnog govora i pesničkog stanja jezika prastarih društava. U ovom izlaganju smo se osvrnuli na takve tragaoce-estete u francuskoj teorijskoj misli epohe prosvetiteljstva.

LITERATURA

- Batteux, Ch. (1753). *Cours de belles-lettres, ou Principes de littérature*, t. IV, Paris: Chez Durand, Dessaint & Saillant.
- Batteux, Ch. (1746). *Les Beaux-Arts réduits à un même principe*. Paris: Chez Durand.
- Batteux, Ch. (1800). Réflexions sur la langue française, *Suite des principes de littérature*, t. VI, Lyon: Leroy, p. 217-324.
- Beauzée, N. (1765). Idiotisme, *Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des Métiers*, t. VIII, Paris, p. 497-500.
- Beauzée, N. (1765). Inversion, *Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des Métiers*, t. VIII, Paris, p. 852-862.
- Beauzée, N. (1765). Langue, *Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des Métiers*, t. IX, Paris, p. 249-266.
- Condillac, E.B. de. (1822). *Essai sur l'origine des connaissances humaines*, Éd. Œuvres complètes, t. I, Paris: Librairies Lecointe – Durey – Tournay.
- Condillac, E.-B. de. (1803). *Grammaire*, Œuvres complètes, t. VIII, Paris: Chez Dufart.
- Diderot, D. (1996). *Lettres sur les sourds et muets*, Diderot – Œuvres, t. IV. Paris: Robert Laffont, p. 11-75.
- Dumarsais, C.-Ch. (1751). Adjectif, *Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des Métiers*, t. I. Paris: Éd. Diderot & d'Alembert, p. 133-137.
- Genette, G. (1976). *Mimologiques: Voyage en Cratylie*. Paris: Éditions du Seuil. ISBN 2-02-004405-6
- Girard, G. (1747). *Les vrais principes de la langue française ou la parole réduite en méthode*. Paris: Le Breton.
- Kroče, B. (1995). *Poezija – uvod u kritiku i istoriju poezije i literature*. Novi Sad – Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Rousseau, J.-J. (2008). *Essai sur l'origine des langues*. Profil Textes Philosophiques: édition électronique. Skinuto sa sajta 20. 6. 2012. <<http://www.ac-grenoble.fr/PhiloSophie/>>.
- Warburton, W. (1744). *Essai sur les hiéroglyphes des Égyptiens*. Paris: Hippolyte-Louis Guerin.
- Weil, H. (1844). *De l'ordre des mots dans les langues anciennes comparées aux langues modernes*. Paris: Crapelet.
- Buffier, C. (1704). *Examen des préjugés vulgaires, pour disposer l'esprit à juger sainement de tout*. Paris: Chez Jean Mariette.
- Foucault, M. (2008). *Les mots et les choses – une archéologie des sciences humaines*. Paris: Gallimard.

LES PHILOSOPHES DES LUMIÈRES
SUR L'ORIGINE DU LANGAGE ET LA NATURE DE LA LANGUE

Résumé

La question de la prééminence d'une langue sur une autre se trouve parmi les grands sujets philologiques qu'élaborent les penseurs français du XVIIIe siècle. D'après les philosophes des Lumières, une telle approche théorique devrait permettre d'obtenir une notion sur la nature du langage et de reconstruire le caractère du langage originel. Dans

cette communication, en comparant les points de vue des théoriciens français – Condillac, Batteux, Beauzée, Du Marsais, Girard, Diderot et Rousseau, on met en lumière quelques questions linguistiques au XVIIIe siècle : l'origine du langage verbal, les caractères syntaxiques du langage originel, des langues anciennes comparées aux langues modernes, le rapport entre l'idée de l'esprit et de son signe verbal, l'inversion dans les langues, le caractère du langage quotidien et la nature de la langue poétique. Dans cet exposé, on se propose donc une approche critique à la thèse des théoriciens des Lumières sur la suprématie du français à l'égard du latin concernant l'expression syntaxique dite naturelle du français. La présente communication a son support scientifique dans la recherche d'Henri Weil *De l'ordre des mots dans les langues anciennes comparées aux langues modernes* (1844) et dans l'étude de Michel Foucault *Les mots et les choses* (1966).

Mots-clés : langage originel, langues transpositives et analogues, inversions, prééminence d'une langue, philosophes des Lumières.

Nermin Vučelj
Univerzitet u Nišu, Srbija
Filozofski fakultet
nermin.vucelj@filfak.ni.ac.rs